

GODIŠNJI OBIČAJI U BARANJI

OLGICA VLAŠIĆ
41000 Zagreb,
Rakićeva 7

UDK 394
Pregledni članak
Review

Rad je nastao na temelju podataka prikupljenima za potrebe Centra za etnološku kartografiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Kao najznačajniji običaji tijekom kalendarske godine, opisani su običaji oko Božića, proljetni ophodi s maskama u vrijeme karnevala, ophodi za kišu, duhovski ophodi i igre, te običaji o Uskrsu. U radu su naglašene razlike kod odvijanja pojedinih običaja zavisno od etničkog identiteta nosioca pojedinih tradicija.

OBIČAJI OKO BOŽIĆA

Običaji vezani uz Božić i njegove blagdane, te početak godine veoma su važni u baranjskim selima, pa tako i u ovih dvanaest sela u kojima su obavljena etnološka ispitivanja na osnovi kojih se može prikazati način života ljudi Baranje u ovo doba godine.

Badnjak ili Badnji dan, dan uoči Božića, obiluje običajima. Od jutra, kad se ide sjeći badnjak, drvo dužine 1-1,5 m (Darda, Čeminac) ili debeli panj dug oko 1 m (Jagodnjak,) koji se kasnije spali na ognjištu (Darda, Čeminac, Jagodnjak).

To je obično hrastovo drvo (Darda, Čeminac) ili jasen (Jagodnjak). Badnjak gori dok ne izgori, a pepeo koji je ostao stavlja se uz vrata (Jagodnjak). Na Badnji dan kiti se božićno drvo (Zmajevac, Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo, Gajić) ili krišpan, križban (Darda, Čeminac, Duboševica, Torjanci), ili se stavi čitavo crnogorično drveće *korac žonyto* (mađ.) na stol (Lug). Bor ili krišpan kite se svi-ječama, jabukama, kolačima, orasima, bombonima, a u novije vrijeme i kupovnim nakitom (sva sela osim Luga). Katolici većinom siju pšenicu u posude i to na sv. Luciju (Darda, Čeminac, Duboševica, Gajić) ili na sv. Barbaru (Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo) ili pak na sv. Nikolu (Jagodnjak). U pšenicu se stavlja svijeća koja se pali na Badnju večer, a gasi se komadićima kruha (Darda, Čeminac).

U svim selima poznat je običaj unošenja slame na Badnju večer. Najčešće to radi domaćin, a ostali ukućani idu za njim.

Kod katolika domaćin na Badnjak navečer unosi slamu, dočekaju ga svi ukućani i posipaju ga kukuruzom, a on kaže: "Čestit vam Božić cio, svi živi i zdravi bili i mnogo godina živjeli" (Torjanci) ili ga dočekaju djeca i poškrope vinom (Duboševica) ili pak slamu unosi gazda i pozdravlja: "Dobra večer i sretan vam Božić". Odgovor je "Svi živi i zdravi s tobom zajedno". Za domaćinom ide žena i nosi večeru, ona viče "kvo-kvo". Djeca idu za njom, drže se za suknju i viču "pi-pi". Slama se stavlja pod stolnjak i u kut do peći, pali se svijeća, kleca se na slamu i moli (Gajić). Kod pravoslavaca domaćin govori "Hristos se rodi" i posipa slamu po kući (Darda, Čeminac).

Slama se obično rasprostire po kući i djeca spavaju na podu na toj slami (Duboševica, Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo). Slama se stavlja i ispod stola zajedno s mjericom žita, lemešom i dijelovima konjske opreme (Duboševica, Torjanci, Šumarina i Baranjsko Petrovo Selo). Slama obično ostane u kući tri dana, a zatim se postavi u staju ili kokoškama u gnijezdo (Darda, Čeminac) ili se baca (Jagodnjak, Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo) ili se pak zapali (Duboševica, Torjanci).

Nakon svih ovih obreda vezanih uz Badnjak slijedi Božićno jutro, kad se dočekuje prvi gost, tj. onaj tko prvi uđe u kuću i čestita Božić. U različitim mjestima ta se osoba različito zove, ali je vidljivo da je njena uloga kod svih jednaka ili veoma slična. I u Baranji je zabilježeno postojanje takve osobe koja obavlja ulogu polaznika, polazeći ukućane i čestitajući im Božić. Susrećemo različite nazive, kao što su: *polaznik* (Darda, Čeminac), *položaj* (Duboševica, Torjanci, Gajić), *položnik* (Jagodnjak), *gost* (Kopačevo) i *položak* (Branjin Vrh). Postoje i sela u kojima polaznik nema neki poseban naziv, ali je iz njegovog ponašanja pri ulasku u kuću na Božić vidljivo da obavlja ulogu polaznika (Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo).

Prilikom ulaska u kuću polaznik pozdravlja; kod katolika "Sretan Božić" (Darda, Čeminac, Duboševica, Jagodnjak, Kopačevo, Šumarina i Baranjsko Petrovo Selo) ili "Čestitam vam Božić cio, živi i zdravi bili, mnogo godina živjeli" (Torjanci). Kod pravoslavnih polaznik pozdravlja "Hristos se rodi", a odgovor je "Vaistinu se rodi". Ponegdje se polaznik dogovara unaprijed. To je obično mladić iz susjedstva (Darda, Čeminac, Torjanci), a često je to prva osoba koja na Božićno jutro uđe u kuću. Poželjno je da to bude muškarac (Duboševica, Kopačevo, Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo, Gajić i Branjin Vrh), a često su to djeca ili Cigani (Jagodnjak). Kad polaznik ulazi u kuću, domaćica ga posipa žitom (Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo), suhim šljivama (Darda, Čeminac) ili kukuruzom (Duboševica, Torjanci, Gajić, Branjin Vrh).

Kad uđe u kuću, obično sjedne, ponekad obiđe ognjište (Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo), često "kvoče" ili govori "rodilo se, telilo se, leglo se" (Gajić), "da vam bude puno teladi, krava, blaga, sretan Božić" (Branjin Vrh).

Domaćini ga časte mesom, vinom, rakijom, kolačima, a ponegdje i novcem.

Ophodi se obavljaju na Božić i Novu godinu (u mjestima gdje poznaju polaznika). Polaznik se zna zadržati i cijeli dan u gostima (Darda, Čeminac). Drugi dan Božića ponegdje dolaze žene (Darda, Čeminac), jer ako na sam Božić prvo dođe žena, smatralo se da to donosi nesreću.

OPHODI S MASKAMA

Običaj maskiranja i ophodi s maskama poznati su i u Baranji. Prema podacima iz Upitnice arhiva Centra za etnološku kartografiju ophodi s maskama nisu zabilježeni u selima Zmajevac i Jagodnjak. U ostalim selima (u kojima su obavljena etnološka ispitivanja) običaji vezani uz maskiranje zabilježeni su najčešće pod nazivom *poklade* (Darda, Čeminac, Torjanci, Baranjsko Petrovo Selo), *fašange* (Duboševica) ili *farszang* (mađ. Lug).

Obično su u veljači osam tjedana prije Uskrsa *male poklade* ili *male fašange*, kad se

većinom maskiraju samo djeca, a tjedan dana kasnije su *velike poklade* ili *velike fašange*, koje traju tri dana; od nedjelje do Čiste srijede. Prerušavaju se svi: muškarci, žene i djeca, a za takve grupe maskiranih u Baranji je najčešći naziv *buše* (Duboševica, Branjin Vrh, Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo, Gajić), *bušari* (Torjanci), *maškare* (Darda, Čeminac, Kopačevo) ili *masekurah* (mađ. Lug).

Maske se izrađuju od papira premazanog bojom (Darda, Čeminac), od kore drveta (Čeminac, Duboševica, Pumarina), a lica su im često nagaravljena ili preko lica nose kakvu krpu ili čarapu (sva sela). Oblače se u odjeću suprotnog spola ili kožuh obučen naopako. Često su posuti i slamom. Sa sobom nose različite rekvizite, kao što su sita, korpe, zvona, vrećice s pepelom i toljage. U selu Duboševica na lice stavljaju drvenu masku koju zovu *kopren*, a na glavi nose ovnovske rogove.

U veselim povorkama često su prepoznatljiva stalna lica, kao što su djed, baba, snaha, grbavac, medvjed, vuk, pijetao, roda (Kopačevo), Cigani ili nevjesta (Branjin Vrh) ili muzikanti (Duboševica).

Uz pjesmu i ples *buše*, *bušari*, *maškare* obilaze kuće u selu, a često izvode i predstave. Najčešće su to krštenja, svadbe i pogrebne povorke. Stariji Baranjski pamte i posebne pjesme pjevane za tu prigodu, ali se u novije vrijeme obično pjevaju pjesme veselog sadržaja ili se samo pravi buka i galama.

U selu Duboševica za vrijeme trajanja malih fašangi djeca su znala pjevati prigodnu pjesmu:

Arange, fašange, poklade
Svaki svoju spopade
A ja moju neću
Opsovat ću sveću.
U reduše blatne uše
I garava krila
I opet ću vodit buše
Ako budem živa.

(Z. Lechner: Buše - pokladni običaj baranjskih Hrvata)

Obilazeći tako kuće u selu, buše dobivaju darove. Najčešće ih daruju jajima, maslom, slaninom, šunkom i kolačima (sva sela). U novije vrijeme gotovo u svakoj kući prave se pokladnice ili krafne i jede se šunka.

Osim poklada ili fašanga u veljači, u selu Lug maskirane grupe obilaze kuće i u vrijeme svinjokolje.

U selu Duboševica zabilježen je običaj pod nazivom *ulice*, koji traje od sv. Marina (2. veljače) pa do poklada. Taj dan započinje paljenje vatri, a djevojke izlaze na ulicu s pjesmom, najavljujući nadolazeće poklade. Prigodnu pjesmu iz Duboševice zapisao je Julije Njikoš:

Ajte druge na ulice, na 'voj
Na 'voj dugoj noći, misečini sjajnoj...
Il' ko 'tio, il' ne 'tio
I ko s' skoro oženio...

OPHODI ZA KIŠU

Osim ophoda s maskama na poklade, u baranjskim selima Duboševica, Torjanci, Jagodnjak, Pumarina i Baranjsko Petrovo Selo zabilježeni su i posebni ophodi koji se obavljaju jedino u vrijeme velikih suša, kako bi prizvali kišu. To su *dodole*.

U dodolama obično sudjeluje 4-5 djevojaka, koje nisu maskirane, ali su često zakićene zelenom granom.

U selu Duboševica obučene u bijelo idu od kuće do kuće i plešu u krug moleći se za kišu. Dočekuju ih domaćini i prskaju vodom te nude jelom i pićem. U Torjancima su djevojke obučene svakodnevno, ali su zakićene borovim granama. Obilaze od kuće do kuće i dobivaju hranu i novac. U Torjancima je zabilježena i sljedeća pjesma:

*Oj Dojdole
Da nam padne rosna kiša, Oj Dojdole
Sveti Petar baštu gradi
A Marija cvijeće sadi, Oj Dojdole
Da nam padne rosna kiša, Oj Dojdole
Da pokisne ravno polje
Da nam raste žito bolje, Oj Dojdole.*

U selu Jagodnjak djevojke su zakićene granjem zove, idu od kuće do kuće i pjevaju:

*Oj Dojdole
Sveti Petar Boga moli, Oj Dojdole
Da pokisne rosna trava, Oj Dojdole.*

Domaćice izlaze na dvorište i poliju ih kantom vode, koju ove otresaju skakućući. U Šumarini i Baranjskom Petrovom Selu često ulogu dodola obavljaju Ciganke.

DUHOVSKI OPHODI I IGRE

Ophod vezan uz blagdan Duhove nazvan *kraljice* spominje se u Duboševici, Šumarini i Baranjskom Petrovom Selu.

Izvođenje kraljica je, uz mala odstupanja, gotovo jednako u svim navedenim mjestima. Služeći se zapisom Julija Njikoša o kraljicama u Duboševici vidimo tko sve sudjeluje u običaju kraljica.

“Ovaj običaj u Duboševici izvodile su odrasle djevojke. Već nekoliko dana prije nego što će *voditi Kraljice* okupe se kod starijih žena u selu na dogovor. Broj članova nije ograničen. Najmlađu djevojku izaberu za snaju, jedna je djeveruša, druga posnaška, a dvije djevojke obučene u mušku opravu su kraljevi. Svaki kralj nosi jednu zastavu okićenu “glavama”, tj. svečanim otarcima. Jedan od muškaraca je torbonoška koji nosi u torbi sakupljene darove. Ostale djevojke (6-15) su kraljice. Ovako skupljene i obučene u svečane narodne nošnje prolaze ulicom pjevajući:

*Kralj za kraljem šeće i na se pogledje
Stoji li mu lipo roklja i košulja,
Ako stoji lipo, da mu ne diramo,
Ak' ne stoji lipo, da mu namištamo...
(Njikoš: Narodni običaji baranjskih Hrvata).*

Pjevani tekst pred svakom pojedinom kućom razlikovao se po tome da li je u kući bila djevojka za udaju, momak za ženidbu, majstor ili intelektualac itd. U dvoru je kraljice dočekala domaćica.

Kraljica je posjela na stolac na koji je stavila jastuk. Poslije otpjevane pjesme kraljica je bacila jastuk uvis govoreći "Ovolika vam bila kudeljja, ovoliki vam bio lan". Jedna od poznatijih pjesama kraljica i pjesma seoskih Šokaca u Baranji:

*Poved kolo kraljo,
Poved kolo kraljo, ljeljo!
Od dvora do dvora,
Od dvora do dvora, ljeljo!
Do carevog stola,
Do carevog stola, ljeljo!
Car sjedi na stolu, ljeljo!
Car caricu budi,
Car carcu budi, ljeljo!
Među oči ljubi,
Među oči ljubi, ljeljo!
"Ustaj ti carice,
Ustaj ti carice, ljeljo!
Da ji, darujemo,
Da ji, darujemo, ljeljo!
Sa velikim darom,
Sa velikim darom, ljeljo!
Srebrnom krajcarom,
Srebrnom krajcarom, ljeljo!"*

*Ovde mi dođosmo,
Ovde nama kažu,
Dva bora zelena,
Oj, pod prvim borom
Momče neženjeno,
Il ga vi ženite,
Il ga nama dajte,
Mi ćemo ga ženiti,
Ženiti i preženiti,
Za Sumkovu seku,
U Sumkove seke,
Kosa do pojasa,
I kosa od pojasa.
Ovolika vam kudeljja,
Ovolika vam sreća,
Ovolika vam nesreća!*

Jedna djevojka može biti dvije godine za redom kraljica (Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo).

U Šumarini i Baranjskom Petrovom Selu kod izvođenja kraljica pjeva se sljedeća pjesma:

*Še prošeći kralju od dvora do dvora
do cesarskog stola, gdje kralj piše pismo,
a carica speva. Ustanite carice došle su
kraljice da vam čestitaju.*

Uvečer se završava ophod kraljica.

OBIČAJI O USKRSU

PISANICE

Najraspršeniji običaj o Uskrsu je šaranje ili bojanje jaja. Taj je običaj zabilježen u gotovo svim baranjskim selima osim u Zmajevcu.

Jaja se najčešće šaraju na Veliki petak ili Veliku subotu (sva sela). Najčešći naziv je *šareno jaje* (Baranjsko Petrovo Selo, Šumarina, Duboševica, Torjanci, Branjin Vrh, Jagodnjak) ili *uskrsno jaje* (Kopačevo, Darda, Čeminac) ili mađarski *hasveti tojas* (Lug). U svim su selima jaja bojana ljuskama od luka, a osim te boje često se koriste i nove industrijske boje (crvena, zelena, plava). Jaje se kuhano stavlja u boju. Najčešći način šaranja jaja jest da se na skuhanu jaje nanese voskom šare, a onda se takvo jaje uranja u boju, vosak se skine, a šare ostaju bijele (Baranjsko Petrovo Selo, Šumarina, Duboševica, Torjanci, Branjin Vrh, Jagodnjak, Darda). U Kopačevu se jaje boja samo jednom bojom - šara nema.

Motivi koji se šaraju na uskrsnim jajima u svim su selima slični. Najčešće su to tulipani, đurđice, grančice, zečevi i cvijće. Često se na uskrsnim jajima upisuju poruke, osobna imena ili samo "Sretan Uskrs".

Djeca se igraju uskrsnjim jajima na različite načine. Jedan uhvati jaje u jednu ruku, a drugi gađa svojim jajetom. Čije jaje ostane cijelo, taj je pobjednik i za nagradu dobiva i razbijeno jaje. To se zove *tucanje* (Baranjsko Petrovo Selo, Šumarina, Duboševica, Torjanci, Jagodnjak, Kopačevo). Uz ovaj način igre u selu Branjin Vrh djeca se igraju tako da bacaju jaje u slamu, a pobjednik je onaj čije jaje najdulje ostane cijelo.

Uskrsna jaja se također gađaju kovanim novcem, a pobjednik je onaj tko razbije jaje ili se novac zabije u jaje (Baranjsko Petrovo Selo, Šumarina, Darda, Čeminac).

Uskrsna ili šarena jaja se često poklanjaju o Uskrsu. Daruju ih između sebe, rodbina i susjedi, momci i djevojke, djeca. Često se i čuvaju do mladog Uskrsa (nedjelja nakon velikog Uskrsa). Jaja se nose u crkvu na svetenje (blagoslov), a tek nakon toga mogu se jesti.

CALENDAR CUSTOMS IN BARANJA

Summary

The author of this text uses the data from the Questionnaire of the Centre for Ethnological Cartography. Although some segments of Baranja's traditional culture have already been analyzed and published, this text's intention is to bring together all the customs of eastern Croatia.

The text begins with description of the Christmas customs, i.e. the customs held for the Christmas Eve, the Christmas Day, and New Year's Eve. The processions with masks, held in February, eight weeks before the Eastern, follow. After the Eastern processions, there are the Spring processions (so-called *dodole*), which are held only if the year had been droughty. On the day of the Holy Spirit, the procession called *Kraljice* (the Queens) takes place, and the most widespread Eastern custom is the eff-colouring and playing a game called *tucanje*. All those customs are accompanied by rich music-folklore.

Translated by Sanja Kalapoš